

COĞRAFYA-FELSEFE İLİŞKİSİNE BİR GİRİŞ: GEOFELSEFE

Hüseyin PALA^{□*}

ÖZET

Bu çalışma, coğrafya-felsefe ilişkisini, Batı düşüncesi çerçevesinde kalarak tarihsel-mitolojik kökenleri, nasıl bir düşünsel terkibe ulaştığı ve pratik neticelerinin ne olduğu sorularına yanıt arayacak şekilde ele alacak ve coğrafya felsefe ilişkisinin zaman içinde 'geofelsefe' adlı yeni bir disiplini nasıl ortaya çıkardığını göstermeye çalışacaktır.

Anahtar kelimeler: Jeografi, Jeoloji, Felsefe, Jeofelsefe

GEOPHILOSOPHY: AN INTRODUCTION TO RELATIONSHIP BETWEEN GEOGRAPHY AND PHILOSOPHY

This article tries to explain the relationship between geography and philosophy by seeking for its historical-mythological roots, describing the intellectual synthesis reached, reporting its practical results and how its developed and named as "geophilosophy" staying in the aspects of Western Knowledge.

Key words: Geography, Geology, Philosophy, Geophilosophy

Tanrılar tarafından yaratılan ilk tür 'altın tür'dür. Bunlar tanrılara benzer bir şekilde işsiz güçsüz ve endişesiz bir şekilde varbulunan varlıklardır. Ölümsüz olan ikinci tür 'gümüş'ten yaratılmıştır. Baba Zeus'un yarattığı üçüncü tür olan insan ise topraktan yaratılmıştır.¹ Yunan mitolojisinin bu sınıflandırması, toprak ve onun üzerinde inşa edilenler üzerine düşünmenin nasıl başladığına dair -en azından Batı Dünyası çerçevesinde- ipuçlarını da vermektedir. Üçüncü türün topraktan yaratılması ve toprak üzerinde yaşamaya mecbur edilmesi, üzerinde bulunduğu 'yer'i tanımaya zorlanması anlamına gelebileceği gibi, yer üzerine her insanî girişimi belirli bir çerçevede anlamlı kılacak ön-bilgileri veya anlam çerçevelerini elde tutma zorunluluğunu da öne çıkarır. Bu ön-bilgi de üçüncü tür olan

* Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, palahueseyin@yahoo.de

¹ Gustav Schwab, *Die Schönsten Sagen des klassischen Altertums*, Droemersche Verlagsanstalt Th.Knaur nach F., München-Zürich 1961, s.13.

insanın ilk örneklerini ve dolayısıyla da düşünmedeki hareket noktalarını daha üst türlere bakarak belirlemesi anlamına gelecektir. Yer üzerinde hareket etmek, bir noktayı orijin olarak belirleyip, bu noktaya göre doğrular ve eğriler çizmek anlamına geldiğinden, geometrik şekiller, yer hakkındaki düşünmelerin tarihinde önemli denilebilecek bir rol oynarlar. Bu da, yerküre hakkında düşünme hususunda primordial bir tarafı bulunan çizimlerin vazgeçilemezliğini gösterir.

İnsanoğlu çizimler (haritalar) aracılığıyla yerküreyi düşünsel bir nesne haline getirmenin yanında, onun sunduğu imkânları kullanarak dönüştürme/dönüştürme eylemine de hayatîyet kazandırmıştır. Nitekim ilk haritalar, “değişik türden kaya ya da minerallerin -genelde iktisadi önem taşıyan metal cevherleri, kömür ve kireç taşının- yalnızca yerlerinin işlendiği topografya haritalarıdır.”² Haritalar çağına gelene dek insan düşüncesi şu çok önemli ayrımı ortaya koymuş ve bundan haritalama eylemi de nasibini almıştır: Muhatap olduğumuz düşünsel nesnenin dışarıdan görünüşü ile fiziksel gerçekliği birbirinden farklı şeylerdir.³ Sokrates öncesi filozofların da bu ayrım üzere düşünerek dünyanın görünüşünün ötesine geçip bir cevher arayışına gittikleri söylenebilir. Felsefenin temelini atan İyonyalı düşünürler, adeta insanlık tarihinin atacağı adımların seyrini de baştan belirlemiştir desek bu pek de yanlış olmayacaktır. Görünüş ve gerçeklik arasındaki ayrım, modern çağa gelinceye kadar yerküre hakkındaki düşünmelere de ister istemez damgasını vurmuştur.

Dünyanın görünüşünün tarihi ilk evrelerinde fiziksel gerçekliği kendi başına ele almaya imkân verebilecek düşünsel-eleştirel bir atmosfere uygun görünmemektedir. D.J. Boorstin bu hususta şu tespiti yapar: “Yerkürenin biçimini, anakaraları, okyanusları saptama çabalarının önündeki en büyük engel bilgisizlik değil, bilgi inancı olmuştur.”⁴ Burada ‘bilgi inancı’ terkibi, varsayılan ve varlıkları tartışılmayan şeylere olan inancı ifade etmektedir. Bugün de varlıklarını devam ettiren efsanelerin çoğu dünya-üstü varlık alanlarını betimleme işini merkeze koymak suretiyle tebarüz etmişlerdir. Deyim yerindeyse efsaneler ve mistik söylemler dünya-üstünün topografyasını ortaya koyma iddiasındadırlar. Efsanelerin kullana geldiği dil dünya hakkında değildir. Diğer bir deyişle efsaneler, yerküre hakkında semboller aracılığıyla yapılmış bir açıklama olmaları nedeniyle, başlangıçta, anlamlandırma bakımından fiziki dünyayı da yedeklerine almışlardır.⁵ Yeryüzü şekilleri her ne kadar türlü güçlükleri ortaya çıkararak korku, endişe ve

² David Oldroyd, *İnsan Düşüncesinde Yerküre*, Çev. Ülkün Tansel, Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.8.

³ Bkz. Martin Heidegger, *Nedir Bu Felsefe*, Çev. Dürrin Tunç, Logos Yayınları, İstanbul, 1990, s.3.

⁴ Daniel J. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, Çev. Fatoş Dilber, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.88.

⁵ Bkz. Erman Gören, “Antikçağ Bilgelğinde Ruh ve Öte Dünya”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 40, ss.127-133.

umutsuzluğa sebep olmuş ise de neticede mit üreticileri bu kaygı kaynaklarını 'yüce' bir aktörle ilişkilendirmekte gecikmemişlerdir.

Coğrafyanın öte dünya topografyası olmaktan çıkarak yeryüzüne inişini takip edebilmemizi sağlayan anahtar terim 'simetri'dir. Simetri gerçi, yerküreyi 'öte bir dünya'nın izdüşümü olarak görmek bakımından efsanelerin söyleminde de vardır; ama yer üzerinde yaşayıp düşünen bir varlığın önünde görünür anlamlı yapılar kurma ameliyesinin de en önemli aracıdır. Simetrinin oynadığı rolü tabiatıyla 'geometri'den bağımsız düşünemeyiz. Nesnelerin yerini belirlerken geometrinin zorunlu bir şekilde, onların 'görüldükleri gibi' olmaları kuralına uyduğu, diğer bir deyişle nesnelere nasıl görünüyorsa öylece yerlerini tespit edip hesapladığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, nesnelerin çizimler aracılığıyla geometrik bir şekilde konumlandırılması ancak temsili bir durum olarak anlaşılabilir. Nesnelerin gerçekte nasıl oldukları veya onların hakiki görünüşlerinin temsile konu olup olamayacağı ayrı bir tartışma konusu olabilir. Coğrafya bu bakımdan, birbiriyle uyumlu çizgilerin anlamlı bir yapıya kavuşturulması çabasının bir verimidir denilebilir. Burada simetrinin zorunlu olmasını değil de belki 'anlamlı' yapılar ortaya koymanın vazgeçilemezliğini tartışmak daha isabetli bir yaklaşımdır. R. Barthes klasiklerin 'anlatmak, insanın kafasındaki tabloyu göstermesinden başka bir şey değildir.' şeklindeki ünlü cümlesini geometri-sanat ilişkisine uyarlayarak şunları söyler: "Sahne, resim, çekim, oyulup çıkarılmış üçgen: Tiyatroyu, resmi, sinemayı, edebiyatı, müzik dışında kalan ve dioptric sanatlar (ışığın kırılması ile ilgili sanatlar) diyebileceğimiz sanatları anlamamızı sağlayacak olan *koşul* budur işte."⁶ Oyulup çıkarılmış üçgen, simetrinin ve mekânla kurduğumuz bağlantının izahını yapmamızı kolaylaştırabilir. 'Anlatma'nın vazgeçilemezliğine vurgu yapmaktan sarfınazar edemeyeceğimize göre, insanın mekânla kurduğu ilişkinin geometrik nesnelere aracılığıyla coğrafyanın temelini oluşturduğunu söylemekte bir beis yoktur.

Ahret topografyası döneminden sonra insanoğlunun yerküre üzerine düşünürken kullandığı en temel geometrik nesnenin elips (elipsoid) olduğu kabul edilir. Eski mitik söylemin dünya(lar) hakkında konuşurken kullanmış olduğu temel enstrümanlar ekseriyetle bir 'döngü' merkezinde kullanıldığından, eşdeyişle geliş ve gidişe odaklı bir insan hikâyesi tasvir edildiğinden, bu anlatım biçimine en uygun geometrik nesne zamanla yumurta biçiminden yuvarlaklığa doğru evrilen 'çember/daire'dir. Eski anlatım biçimince daire, sonsuzluğu temsil eden bir sembolik yüzük olarak tasvir edilir.⁷ Sembolik yüzük yerküre hakkında konuşurken

⁶ Roland Barthes, Diderot Brecht Eisenstein, *Sinema Yazıları ve Brecht Sanat İlişkileri Üzerine Yazılar*, Çev. Bertan Onaran-Yurdanur Salman, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1977, s.209.

⁷ Bugün siyasi-dini ve coğrafi bir ayrımı ifade eden ve daire/çember'in akrabası olan Hilal'in Maniheizm'e kadar geri giden bir tarihinin olduğu ve Cumhuriyet Dönemi Roma'sında temiz ruhların bir sembolü olarak sanatörlerin ayakkabılarına takılmasıyla ilgili olarak bkz. D.J. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, s.89.

de işe yaramış, daire veya kürenin en kusursuz cisim olduğu kabulünden hareketle, dünyanın da küre şeklinde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu düşünce M.Ö. 5. Yüzyıl'da Yunanlı düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. Pisagorcular, Platon ve Aristoteles bu düşünceyi geliştirmeye çalışırken şu gerekçe hepsinde ortak payda olmuştur: Küre kusursuz bir geometrik nesne olduğundan, dünyanın bu küre dışında başka bir şeye benzemesi düşünülemez.⁸ Bunun yanında, Platon'un metaforik yaklaşımına dair tartışmalar mythos-logos ayrımı etrafında yapılmıştır ve burada dikkat edilmesi gereken husus logos'un bizim bilim kategorimize denk düşen bir tarafının olmamasıdır. Buna göre de göre fiziksel dünyanın incelenmesi, yalnızca geçici tanımlara dayandığı ve sırf olasılığın konusu olduğu için esas olarak kesinlik alanının dışında yer alır.⁹ Bu teorik ve tarihsel bilgilerden sonra geofelsefenin sözlük ve teknik tanımlarına ve günümüzde nasıl bir çalışmaya konu olduğuna değinebiliriz.

Bir genelleme yapmak gerekirse geofelsefe, felsefe ve coğrafya bilimleri (veya yerbilimleri)nin ilişkilerinin incelenmesi anlamına gelir. Bu terkinin dünyanın veya karasal olayların davranışını gösterdiği söylenebilir. Geofelsefeden nihayetinde, felsefi çalışmalarda yer alan ve dünyanın ve karasal olayların davranışını gösterdiği düşünülen metaforik gösterimler kastedilecekse, böyle bir kabul, kültür tarihinin koşulları çerçevesinde metinler ve teorilerin içerdiklerinde zaten merkezî bir şekilde yer alır.¹⁰ Bu kabulü esas aldığımızda da geofelsefenin ne anlama geldiğini tam olarak ortaya koymuş olmayız.

Yerbilim kavramının sınırlanması 18. Yüzyıl'ın sonlarına doğru- Lorenz Oken örneğiyle- "Geognostik" (veya "Geognosis")in eşanlamlısı olan "Geogenesis" ve nihayetinde "Geologie" şeklinde olmuştur. Geosophie terimi bugün çoğunlukla ezoterik doğa öğretilerinde (ekseriya 'Geomantik' veya Feng Shui'nin Geomanti olarak bilinen öğelerinin tanziminde) kullanılır. Geosophie, Theodor Fechner tarafından sorunsallaştırılarak, Jakob Bachofen tarafından tarihsel olarak meşruiyet kazandırılmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda aniden Ludwig Klages tarafından dünyanın 'ana' bir düşünce akımı olarak popülerize edilmiş bir kavramdır.

Geofelsefe'deki 'geo' ön eki, alışılmadık bir şekilde felsefeyle daha önce kurulmuş olan uyumlu ilgilere karşın uyumsuz bir rol oynar ve daha ziyade coğrafya terimi ile tarihin -daha doğrusu tabakalandırılmış jeolojinin- akrabasıdır. Coğ-

⁸ D.J. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, s.96, Ayrıca bkz. Wilhelm Capelle, *Sokratesten Önce Felsefe I*, Çev. Oğuz Özügül, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1994, ss.68-70 ve80; Wilhelm Capelle, *Sokratesten Önce Felsefe II*, s.165; Walther Kranz, *Antik Felsefe*, Çev. Suat Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, ss.11-19; Andre Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı II*, Çev. Kerem Kurtgözü, Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 2004, ss.71-98; Hüsamettin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er yayınları, Konya, 2000, ss.72-76.

⁹ Peter Kingsley, *Antik Felsefe Gizem ve Büyü*, Çev. Kenan Kalyon, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.89.

¹⁰ Stephan Günzel, "Geophilosophie", <http://www.information-philosophie.de/geophilosophie.html>, s.1.

rafya, Kant'ın felsefeye bir pozisyon belirlemek için, 'Şeylerle Kaplanmış Uzay Biliminin Fizikî Coğrafyası Hakkında Dersler'inden beri felsefenin pozisyonunu tam olarak belirleme işini düzenlemekle uğraşır. Coğrafyanın önemi ve felsefe kavramının genişliği, felsefi coğrafya teriminin ortaya koyduğu adresle birlikte Almanya'da 18. Yüzyıl'ın sonlarında ve 19. Yüzyıl'ın başlarında hem Johann Reinhold Forster, Alexander von Humboldt hem de Hegelciler ve Ritter'in öğrencisi Ernst Kapp aracılığıyla bilimlerin kapsamlı bir taslağı haline gelmiştir. 19.Yüzyıl'ın sonlarında ve 20.Yüzyıl'ın başlarındaki dünya görüşü fonksiyonuna kadar, düşünülmüş ulusal bölgeler, daha doğrusu bölge bilgisi olarak da anlaşılmalıdır. Buna karşın bugün felsefi coğrafyanın yansıtıcı rolü artmakta ve Wittgenstein ve Ryle'ye göre mantıksal bir dosyalama düşüncesiyle ilgili gözükmemektedir.

Alman ve Fransız coğrafyasının ilk çıkışları arasındaki fark, basmakalıp bir şekilde geofelsefenin çıkışını da karakterize eder. Carl Ritter ve Friedrich Ratzel'e göre geofelsefe, coğrafya bağlamında geodeterministik bir hazırlık ve Vidal de La Blache'ye göre de geoolasılıklı bir hazırlık anlamındadır. Bu ayrımın nedeni ilgili bilimin maksadının siyasî bağlamında görülebilir: Sömürge döneminde Fransa, sahipsiz bölgeleri ele geçirip hükmederken bu bölgeleri düzenleme işinde ve bu bölgelerdeki yer değişimlerinin kayıt altına alınması hususunda bir erken görüş kazanmak ister. Almanlar ise geç kalmış bir ulus olarak 'kan ve toprak' efsanelerine ulaşırlar. Bununla ilgili öncü düşünceler Montesquieu ve Herder'de bulunur. Bu her iki düşünür de Hipokrates'in o zamanki iklim koşulları aracılığıyla kültürel farklılıkları ortaya koyma araştırmasına geri dönerler. Montesquieu iklimin etkilerini ve insanın buna karşı geliştirdiği tepkiler hakkında yasa koyucunun özgürlüğünü ortaya koymaya çalışırken;¹¹ Herder, kültürel çeşitliliğin yer-bağımlılığına vurgu yapar.¹² Bu her iki düşüncenin Modern Avrupa Düşüncesi'ndeki yansımaları ise şöyledir: Rudolf Kjellen ve Karl Haushofer'in "Jeopolitik"e fiilî yakınlığı ve aynı şekilde geohukukî düşünceleri zamansal bakımdan bunlara denk düşen Carl Schmitt ve savaş sonu yıllarına kadar benzer surette reddedilmiş olan iklim coğrafyası etnolojisi olarak ortaya çıkan ve coğrafi koşulların ve insanî hareketlerin deterministik davranışlarını mükemmelce tanımlayan Willy Helpach bu iki görüşe örnek olarak verilebilir.¹³

¹¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine I*, Çev. Fehmi Baldaş, MEB Yayınları, Ankara, 1963, ss.415-416; Ayrıca bk. Stephan Günzel, "Geographie der Aufklärung, (Klimapolitik von Montequieu zu Kant)", *Aufklärung&Kritik* 2/2004, s.66.

¹² Macit Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.137; Ayrıca bkz. Stephan Günzel, "Geographie Bei Herder und Nietzsche, Eine Geophilosophische Detailstudie", In: *Jenaer Geographische Manuskripte*, 23, ss.24-44, http://www.geophilosophie.de/Texte/Guenzel_HerderNietzsche.pdf

¹³ Stephan Günzel, "Geophilosophie", s.2.

Geofelsefî bakış açısı Hegel'in ruh dünyası¹⁴ ve felsefenin oluşumu teorilerinde anahtar bir pozisyon kazanır. Buna göre bilim ve demokrasinin vatanı Yunanistan'dır. Hegel'e göre tarih, Doğu ve Küçük Asya'nın kültürel gelişiminin sürekliliği demektir ve aynı zamanda bu, eski Yunanistan ve Avrupa'nın merkezine (ve muhtemelen Kuzey Amerika'ya da) uzanan coğrafya temelli bir seyirin altını çizmektedir. Fakat bu gayeli seyir, ilerlemenin basamaklarını aynı zamanda özgürlüğe de götürür ki, bu da gerekli olan bir şeydir. Hegel'in coğrafyayı tarihin altına yerleştiren vahim konumlandırması, uzun sürece yayılarak genişlik ve genellik kazanan tarih biliminin en temelde duran deterministik resminin gizlenmesine neden olmuştur. Bu öyle bir şeydir ki, 19. Yüzyıl'ın sonlarında coğrafya, bazen özgürleşmeyi aramanın bedelini jeopolitiğe doğru evrilerek ödemiştir.

Hegel'in deterministik geofelsefesine 1991'den önce Gilles Deleuze ve Felix Guattari Fransız sosyal tarihçi Fernand Braudel'in felsefî düşünce ve delillendirmenin tarihsel bir ortamabağımlılığının olduğu düşüncesine dayanarak karşı bir cephe oluşturur.¹⁵ Fakat bu, düşüncenin özgürlük teşebbüsü ve serbest bir ticaret temelinde kanaatleri açıklamanın rastlantısal bir buluşması şeklinde ortaya çıkar. Hakikate sadakat veya dostluk olarak felsefe, ancak karşılıklı rekabetin olduğu yerde mümkündür. Hegel karşıtı geofelsefenin öncüleri olarak 1874 tarihli "Unzeitgemaessen Betrachtungen" adlı eserinde öne sürdüğü tarihsel bilimlerin koşulsuz bir şekilde şimdiki zamana bağımlı olduğu ve onu ne yükseltip ne de düşürmek gerektiği, aksine yalnızca şimdiki zamanla ilgili kalarak eleştirci olduğunu söyleyen Friedrich Nietzsche ve Deleuze&Guattari zikredilebilir. Coğrafyanın bilim olarak altını çizen husus burada öne çıkar: Eşzamanlılık zamansal aykırılıktan önce gelir. Nietzsche'nin bu tehlikeli kategorisi, bu noktada, eleştirinin kendisini "tarih-dışı"nın sarılmış/kuşatılmış atmosferi olarak tarih yazımından faydalandırır.¹⁶ Nietzsche böylece hangi türdense, amaçların da "hayat"ın emrinde olduğunu söylemiş olur. Jeopolitikte ulusal bir talep de tamamıyla 'eleştirel' olabilir ve yeni sınırlar belirleme taleplerine göre ve Hegel'in tarihin merkezî Avrupa'ya doğru gerginleşmesi tezine göre 'kendi nesnesine' hizmet edebilir.

¹⁴ Bkz. Joachim Schulte, "Weltseele", *In Wittgenstein Studies*, 2/94, 10-2-94; hrsg. von K.-O. Apel, F. Börncke, N. Garver, P. Hacker, R. Haller, G. Meggle, K. Puhl, Th. Rentsch, A. Roser, J.G.F. Rothhaupt, J. Schulte, U. Steinvorth, P. Stekeler-Weithofer, W. Vossenkuhl.

¹⁵ Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin geofelsefe anlayışları için bkz. G.Deleuze-Felix Guattari, *Felsefe Nedir*, Çev. Turhan Ilgaz, YKY Yayınları, İstanbul, 1993; Philip Goodchild, *Deleuze&Guattari, Arzu Politikasına Giriş*, Çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005; Claire Colebrook, *Gilles Deleuze*, Çev. Cem Soydemir, Bağımsız Kitaplar, Ankara, 2004; Felix Guattari, *Üç Ekoloji*, Çev. Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000; Gilles Deleuze Felix Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni I Göçebiliği İncelemesi: Savaş Makinası*, Çev. Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990; Gilles Deleuze Felix Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni II Kapma Aygıtı*, Çev. Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

¹⁶ Stephan Günzel, "Nietzsche und das Denken der Gemaessigten Zone im Abendland", www.uni-tuebingen.de/uni/f07/download/guenzel.PDF, ss.4-6.

Eleştirel Coğrafya'nın (veya eleştirel jeopolitiğin) iddiasının bir tarafı da anglo-sakson yönünü gösterir. Bugün mekânsal dönüşüm olarak adlandırılan şey, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra antropo veya sosyal coğrafya çerçevesinde ortaya çıkar ve gelişir. Daha sonra yardımcı bir kriter olarak eleştirel ve eleştirel olmayan geofelsefe arasındaki ayırımı kullanılmak suretiyle tebarüz eder. Her coğrafya ve aynı zamanda her felsefe belirli bir mekân kavrayışı demektir ve bununla da kendi ifadelerinin statüsüne bağlı kalarak bilinçaltına bağlı işlem(e)ler yapar. Bunun yanında esas fark, ontolojik ve formel mekân konseptleri arasındaki farktır. Mekân bir cevher olarak görünür ve mekânsal işaretler de sabit bir şekilde gözlemlenebilir. Bu ise artık şu anlama gelir: Nesnelerin fizikî coğrafyası politik sınır çekme işlemi olarak anlaşılır. Mekân, orta Kant döneminde olduğu gibi çıplak bir form olarak düşünülür ve bu Cassirer'in ortaya koymuş olduğu gibi her kültür ve çağa göre değişir. Böylece mekân analizi denilen şey de eleştirel bir bilim olarak geçerlilik kazanır. Mekân bilimi, Almanya'da coğrafyacı Alfred Hettner tarafından adı konulan bir bilim olmuştur. Mekân bilimi tıpkı Spengler gibi, mekânı, faustvarî bir eylem ortamı olarak kavrar ve bundan dolayı özcü bir mekân kavrayışı gelecek nokta-i nazarından desteklenmiştir.¹⁷

Alman İdealizminden beri felsefede – Newtoncu mekân kavramının reddedişinde- yalnızca mekânın ontolojize edilmesi güç kazanmamış, aksine bununla birlikte coğrafi mutlaklaştırma ve determinizm geçerli olmuştur. Heidegger'in görüşüne göre en etkili örnek, 'tarihsel zemin olarak vatan'dır ve bu da kusursuz bir örnek olarak felsefe yapmanın iddialı bir temelidir. Alman taşrası büyük şehirlere karşı yalnızca ideal düşünce mekânı olarak gösterilmez, aksine bu, Yunan dilinin düşünce mekânı olarak alman dilinin metafizikî yükselişi anlamına da gelir. Özsel mekân yapımının arka plânında Heidegger'in etkisiyle oluşan 'yersellik'le ilgili yeni Aristocu görüşlere tepki olarak şu görüşler ortaya çıkar: Otto Friedrich Bollnows'un mimarî çalışmalarında takip ettiği çizgi, Peter Sloterdijk'in adres merkezli küre projesi ve Gernot Böhmes'in atmosfer estetiğinin doğa felsefiyle ilgili kavramlarını konu alan çalışmaları.¹⁸

Geofelsefenin en eski dilsel kullanımlarından birine de Heidegger'in çağdaşı olan Eugen Diesel'de rastlanır. 1929'a geri dönerek Alman topraklarındaki otomobil yolculuklarına bakarsak, Eugen Diesel'in babasının yaptığı girişimler bir bilimi müjdeler ki, bu da farklı bölgesel ve mental enstantenelerin ortak bir bakışta birleştirilmesi anlamında ulusal bir birliğe hizmet etmiştir. Diesel'in 'Alman Değişimi' risalesinde Almanya'nın mümkün coğrafyasının taslağı çıkarılır ki, bu, fiziksel ve metafiziksel koşulların aynı tarzda nazarı dikkate alınmak istendiği bir

¹⁷ Stephan Günzel, "Geophilosophie", s.3.

¹⁸ Stephan Günzel, age, s.4.

risaledir. Heidegger'in bu zor durumdan çıkması, özelleştirilmiş mekânla, öncelenmiş toplumsal-politik niteliklerin olumlu bir ilişkisinde ortaya çıkar ve yalnızca buna dayanarak ortaya çıkabilen topografik sistemde gösterilebilir. Onun doğa felsefesinin başlangıcından beri felsefe, elementlere, topraklara ve kozmolojik koordinatlara itiraz etmiştir. Kant'ın tüm felsefesi coğrafi metaforlarla doludur. Kant'ta böyle yerler çoğunlukla suçlamaya pek mahal bırakmayan ek(lenti)lere ulaşır: Saf Aklın Kritiği'nin başında göçebeler (sözgelimi Prusya'daki çingeneler) ve şüpheciler (mesela Hume bağluları) arasındaki düşünsel bağlantı yalnızca bir örnektir. "Saf anlayış ilkesi"nin, yani gerçeğin bir başka sınırlaması da 'fırtınalı okyanus'un arkasında keşfedilmiş olan "görünüşlerin merkezi" yani yeni dünyadır. Kant'ın bir başkasını reddetmesi anlayışına dayanan bilgi, akılla kurulmuş ahlâkı beyan eder. Bu, felsefede resim kullanımının uygun rolü hususunda temelde bir aydınlığı işin içine katmaz ve çoğunlukla telkin edici bir karakteri vardır. Bu açıdan Nietzsche eleştirel geofelsefenin kurucusu olarak görülür. Bu türden alegorik yazılar, 'tropik insan'ın ahlâkî olarak itibar kaybetmesi veya monoteistik resimlerin üstünlüğüne bir saldırı anlamına gelir ve Avrupa felsefesinin belirli kültür coğrafyasına yönelik tercihlerine vurgu yapar. Bu saldırı her şeyden önce de Platoncu Heliosentrizme yöneliktir.¹⁹

İtalya'da Luisa Bonetti 1997'de Nietzsche, Heidegger ve Ernst Jünger'in 'taşra felsefesi' hakkında konuşmuş ve bu münasebetle taşra varidatının sembol yazı olarak temelde bulunduğunu ve bunun öncelikle estetik doğa olduğunu söylemiştir. Bu noktada Rus filozof Valerij A. Podoroga'nın 1993'deki "Taşranın Metafiziği" adlı çalışması zikredilmelidir. İlgili yazarın yazılarında, taşra varidatı konusunda tarihsel temelin göz önünde bulundurulması gerektiği saptaması da yapılmaktadır. Aynı zamanda filozof da olan Venedik'in eski belediye başkanı Massimo Cacciari 1994 tarihli 'Avrupa'nın geofelsefesi' hakkındaki denemesinde bu kavramı kullanır. Cacciari, Nietzsche'yle birlikte Avrupa'nın soykütüğünün antik dünyadan çıktığını göstermek için bu çalışmayı yapar. Nietzsche hakkında ilk kez 1981'de Rudolf Berlinger "Nietzsche'nin Felsefi Coğrafyası" adlı kitabıyla konuşur ve bu kitapta Ernst Bertram'ın (1918) ve Theodor Lessing'in (1925) her şeyden önce ruhsal-şiişsel taşrayla ilgili yazıları ve bunun yanında Vico'nun "poetik coğrafya" fikrinin benimsendiği görüşler bu kitapta yer alır. Fizikî coğrafyanın her bir temsili olarak harita, subjektif veya kültürel yapıbozum amili demektir ve esasen poetik coğrafya da buna dayanır. Nihayet çok dikkatli bir felsefi çalışmanın ürünü olan Atlas von Elmar Holenstein'in(2004) öz düşüncesi açıkça yansı-

¹⁹ Stephan Günzel, "Geographie der Aufklärung, (Klimapolitik von Montequieu zu Kant)", *Aufklärung&Kritik* 2/2004, s.69.

tılmamış, fizikî coğrafyaya takılıp kalan ve yine ‘felsefenin haritası’nın da eksik olduğu ve filozofların coğrafi lokalizasyonunu ortaya koyan bir kitabı vardır.²⁰

Geofelsefenin aktüelliği iki türdür: Bir kere felsefe için, kendi konseptinin oluşum koşullarının coğrafi, teknik veya genel olarak kültürel-sanatsal olduğu fikri daha fazla kabul edilemez. Günümüzde felsefenin kendisini klasik babalık veya danışmanlık fonksiyonuna indirgemiş olması, onun yalnızca evrensel bir bilim olarak kalması anlamına gelmemektedir. Aksine o, kurucu ve aynı zamanda plânlayıcı kültürel birikimini günümüzdeki bilginin yeniden değerlendireciliğine katılarak kaybetmiştir. Coğrafya ise, felsefenin bir tür bilinçdışı olarak onun ciddiyetinin bir mihenk taşı anlamına gelir olmuştur.

Bir diğer husus da kültür ve insan bilimlerinin ilgilerinin felsefenin birikimini büyütmesidir. Çok yakın bir geçmişte mekân sosyolojisi ve sosyal coğrafyanın mekânsallığın felsefi kavranışına dair farklı yaklaşımlar geliştiren ilgileri bu durumu güçlendirmiştir. Martina Löw ve coğrafyacı Berno Werlen’in çalışmaları bunu ortaya koyabilecek niteliktedir.²¹

SONUÇ

Yerküre’nin tarihindeki ilk düşünsel girişimler fiziksel gerçekliği, dünya-üstü varlık alanlarını merkeze alarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu tür açıklamalar mitik-dinsel açıklamalardır. Mitik açıklamalar, fiziksel gerçeklikleri ve olayları genellikle bir ‘yüce’ye dayandırarak açıklama eğilimdedirler. Bu eğilimin ortaya koyduğu açıklamalar daha çok bir tür ‘ahiret topografyası’ ortaya koymuştur.

Yerküre üzerine ilk bilimsel denebilecek görüşler M.Ö. 5.Yüzyıl’da Yunanlı düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. Pisagorcular, Platon ve Aristoteles’in kusursuz bir nesne olarak kabul ettiği küre, zorunlu olarak dünyanın da şekli olarak düşünülmüştür. Bu görüş, geometrik bir nesneyi dünya ile ilişkilendirirken, yerbilim ve giderek coğrafya ile felsefe arasında kurulmuş bir ilgiyi de imler. Geometrik bir nesne ile ilişkilendirilebilen dünya, çizgiler aracılığıyla modellenmesi yapılabilen ‘yeni’ bir şey olarak karşımıza çıkar. Bu yeni durumu, ‘haritalar çağı’ ve onu takip eden coğrafi keşifler üzerinden okumak imkân dâhilindedir.

Felsefe önceleri yer ile ilgilenirken, haritalar çağından sonra bu ilgi coğrafyaya kaymıştır. Coğrafya Kant’ın düşüncesinde felsefenin pozisyonunu belirleme işiyle uğraşırken Montesquieu ve Herder kültürel farklılıkları iklim ve yer bağımlılığı ile açıklamaya uğraşırlar. Yerbilim ve coğrafyanın felsefe ile ilişkilendirilerek bir ‘geofelsefe’nin ortaya konulması ise Hegel’in coğrafya temelli ‘ruh dünyası’ teorisinin F. Nietzsche tarafından reddedilmesi ile mümkün olmuştur. Bu bakımdan ‘geofelsefe’nin isim babasının Nietzsche olduğu söylenebilir. Nietzsche ile

²⁰ Stephan Günzel, “Geophilosophie”, s.5.

²¹ Stephan Günzel, “Geophilosophie”, agy.

birlikte Hegel'in deterministik geofelsefe anlayışına karşı çıkan diğer filozoflar ise Deleuze ve Guattari'dir. Nietzsche eleştirel geofelsefenin kurucusu sayılırken, Deleuze ve Guattari de bu anlayışın sürdürücüsü olarak anılırlar. Eleştirel geofelsefe, felsefede kullanılan coğrafi metaforların (mesela Kant) Plâtoncu Heliosentrizmini ortadan kaldırmaya yönelir. Bugün artık felsefenin bir dalı olmaya doğru giden geofelsefenin Avrupa Düşüncesindeki temsilcileri olarak şu düşünürler zikredilebilir: Luisa Bonetti, Valerij A. Podoroga, Massimo Cacciari, Rudolf Berlinger, Atlas von Elmar Holenstein, Martina Löw ve Berno Werlen.